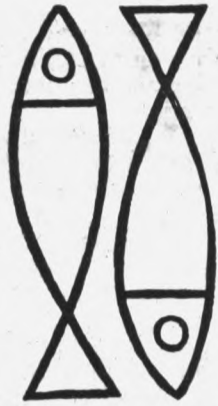

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

Wat onmogelijk is bij God

Want de liefde van Christus dringt ons, daar wij tot het inzicht gekomen zijn, dat één voor allen gestorven is. Dus zijn zij allen gestorven. En voor allen is Hij gestorven, opdat zij, die leven, niet meer voor zichzelf zouden leven, maar voor Hem, die voor hen gestorven is en opgewekt.

(2 Kor. 5 : 14—15).

In de gemeente te Korinthe hebben sommigen gefluisterd, dat Paulus er alleen maar op uit was, zijn eigen haan koning te doen kraaien. Dat hij bang was, niet meer de eerste viool te kunnen spelen. En dat hij dáárom zo laatdunkend sprak over die bijzondere gaven, waarover sommige mensen in Korinthe beschikten. Paulus was jaloers. Zijn waarschuwing tegen geestvervoering en schittering van woorden, tegen de verbazingwekkende wijsheid van de één en de onverstoorbare zelfverzekerdheid van de ander, — die waarschuwing was niets anders dan een wapen in de machts-strijd, die Paulus meende te moeten voeren. Paulus was „vleselijk“.

Op die insinuatie, die in de gemeente opgeld doet, gaat de apostel in.

Denkt u, dat ik jaloers ben op mensen die een vooraanstaande plaats bij u bekleden, op mannen die het ver gebracht hebben in de kerk? Denkt u, dat ik voor mijn eigen zaakje vecht? Maar dat kan toch niet! Want...

Want de liefde van Christus dringt ons. D.w.z. de liefde van Christus heeft ons helemaal in beslag genomen. Buiten Christus' liefde kan ik me niet meer bewegen, besta ik niet. De liefde van Christus beheerst me, bepaalt voortdurend mijn gedragingen, mijn leven, dus ook mijn optreden als apostel.

Dat Paulus, de apostel, wordt beheerst door de liefde van Christus, — dat is maar niet een eigenaardigheid van hem, omdat hij nu eenmaal apostel is. Nee, dat is nu juist het normale voor een christen, voor elk christen. Dat is het wezens-kenmerk van een gelovige, van elke gelovige. En omdat dus het leven van de gelovige, de christen Paulus in de ban is van Christus' liefde, daarom ook zijn apostolische werk, daarom ook zijn optreden in de gemeente te Korinthe.

Waarom heeft de liefde van Christus Paulus, en elke christen, dan te pakken?

Omdat wij tot het inzicht gekomen zijn, dat één voor allen gestorven is.

We zijn tot het inzicht gekomen. Dat betekent maar niet: we hebben deze „waarheid“ aanvaard. Maar: we zijn er tot in het diepst van onze ziel van doordrongen. Dit is de grond van ons bestaan geworden: één, Christus, is ten behoeve van allen gestorven. Die éne, Christus, gaf zijn leven voor alle anderen. Christus heeft niet zijn eigen heerlijkheid gezocht. Hij was er niet op uit, zelf de gevierde, populaire, leider te worden. Hij leefde er niet voor, door anderen bewonderd te worden, zichzelf te handhaven. Nee, Hij leefde er voor, zijn eigen leven te géven. Hij heeft zijn heerlijke plaats, die Hij bij den Vader had, prijsgegeven om ons uit de ellende te halen. En daarvoor heeft Hij niet minder dan zijn eigen dood overgehad. Niet de kroon, maar het kruis heeft Hij gekozen.

De liefde van Christus, — dat is de liefde die Hij aan het kruis bewezen heeft, toen op een verschrikkelijke manier bleek dat Hij zich niet om zichzelf maar om anderen bekommerde.

Dié liefde van Christus heeft Paulus, ook bij zijn werk, te pakken. En daarom kán hij niet aan zichzelf denken. Daarom kán hij niet op handhaving van zijn positie uit zijn. Daar-

om kán hij zich niet gooien op zèlf-handhaving. Dat is hem onmogelijk.

Waarom is hem dat onmogelijk?

Ik — zegt hij — heb met alle zelfhandhaving gebroken. Of liever: Christus heeft daarmee voor mij gebroken. Want nu Hij voor allen gestorven is, nu zijn ze allen gestorven.

Is dat „figuurlijk“ gesproken? Hoe kan Paulus dat zeggen: Christus' dood was ónze dood? Wij zijn toch niet doodgegaan?

Maar wat was dan Christus' dood? Toch niets anders dan de vloek van God over onze zonde, over ons, mensen, die zèlf ons leven wel zullen maken. God maakte Christus, die geen zonde gekend had, tot zonde. In Christus trof God met zijn vloek heel dat ellendige mensenbestaan, dat zichzelf wel een plaats veroveren zal, dat net zo lang worstelt en wroet tot het zich sterk waant en onaantastbaar. Tot het iets bereikt heeft, tot het meetelt, tot het zich kan laten gelden. Van heel dat door en door verzondigde, zelfgenoegzame, zichzelf handhavende leven bleef niets over. Want God vermorzelde het door zijn heilige toorn. Het vloog aan gruzelementen, het verpulverde onder Gods vreselijke slagen.

Dat was de dood die Christus stierf. Die Hij voor ons allen stierf. En wat wil dat dus zeggen voor ons die in Christus geloven, die zijn lijden, zijn dood, zijn verteerd worden onder Gods vloek aannemen? Dit, dat wij zoals wij uit onszelf leven, dat wij zoals we zijn zonder God en zonder Christus, dat wij met Christus gestorven zijn. Om het met een oude term te zeggen: daar, aan het kruis, ging ónze oude mens er aan. Daar werden wij zèlf gedood, wij, met onze zelfhandhaving, met onze drift om zelf wat te maken van ons leven, wij, die er wel voor zullen zorgen dat we niet te kort komen. Wij, die er voortdurend op uit zijn, mee te tellen, geen schade te lijden. Wij die krampachtig ons verdedigen, want we laten ons er niet onder krijgen. Wij werden met Christus gekruisigd, gedood en begraven.

Kijk, zegt Paulus, dat is nu het typerende van christenen. Dat is het geheim van ons leven. Dat we slechts leven als met Christus gestorvenen. Wij leven. — niet meer in de gewone betekenis van het woord. We leven, niet meer zoals wij gewend zijn te leven: vechtend voor onszelf, worstelend om er door te komen. Nee, als mensen, die zó „leven“, zijn we radicaal dood. Zó zijn we gedood op Golgotha. Daar heeft God ons doodgebeukt, daar heeft God ons in het graf gestopt, onder de grond. Daar heeft God ons, als mensen die het zelf wel zullen doen, grondig uitgeroeid.

En nu is ons leven dus radicaal anders geworden. Anders dan het „normale“ leven van mensen. Want nu zijn wij niet meer, zoals de anderen, zoals onze oude mens, er op uit, in leven te blijven. In leven blijven, dat is ons werk niet meer. De striid om het bestaan voeren, dat is onze inspanning niet meer. Als mensen, die zichzelf in stand moeten houden, zijn we met Christus doodgegaan.

Dood zijn we. Dood zijn we als afvalligen van God. Maar zó juist leven we als nieuwe mensen. Dit is nu ons leven, dat ons oude leven verbroken is tot op de grond. Dit is nu ons leven, dat we als vechters voor onszelf gestorven zijn met Christus. Nu hoeven we onszelf geen plaats meer te veroveren. We hebben nu onze plaats ontvangen door Hem, onze plaats bij God. Nu verwachten we het niet meer van onze eigen prestaties, van onze eigen handigheid, ook niet meer van onze eigen gaven. Maar alleen van Hem, die ons

UIT DE INHOUD:

Wat onmogelijk is bij God	J. K.
In Memoriam Groen van Prinsterer (II)	C. V.
Vrijheid (I)	H. J. J.
Antieke Theologieën	K. J. P.
Spanningen in de Kerk (I)	C. V.
Hereniging in Amerika? (VIII)	J. M.
Verflauwing der grenzen?	D. W. L. M.
Persschouw	C. V.
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

van onze dood — en wij noemden het: „leven“ — verlost. En ons zo het waarachtige leven weer teruggaf.

En nu we het leven van Hem ontvangen, nu we er zelf niets meer voor kunnen doen, nu we, gelovende in Hem, onze zelfhandhaving opgeven, nu hebben we ook geen enkele zorg meer voor ons zelf. Nu kunnen we ons volmaakt wijden aan Hem. Hij is voor allen gestorven, opdat zij die leven, niet meer voor zichzelf zouden leven, maar voor Hem die voor hen gestorven en opgewekt is.

Wie met Christus gestorven is, die beweegt zich niet meer. Wie in Christus gelooft, die zoekt niet meer eigen roem, eigen eer, eigen leven. Die probeert zichzelf niet meer door te zetten.

Dat soort leven ligt achter hem. Dat is dood. En dus heeft hij het er niet druk mee, zichzelf te helpen. Zelf in leven te blijven.

Want als zó'n mens, als mens, die het dáár druk mee heeft, is hij gestorven, bestaat hij niet meer. Hij leeft nu nog slechts voor Christus. Hij is radicaal omgezet, vernieuwd, veranderd. Hij is door duizend doden heengegaan en staat, herboren, herschape, op.

Wie in Christus gelooft, die is maar niet een beetje veranderd. Nee, hij is gestorven. Van hem is niets overgebleven. Heel zijn drift tot zelfhandhaving is doodgemaakt. Christus heeft er mee afgerekend.

En nu dat waar is, dat Christus voor ons gestorven is, dat Hij zich zo volledig geofferd heeft voor ons, dat Hij onze dood gestorven is, en wij zijn leven delen, — nu is het toch onbegrijpelijk dat we zelf ons leven zouden proberen op te bouwen, dat we onszelf een plaats, of een bescheiden plaatsje, zien te veroveren. Nu is het toch krankzinnig, dat we zeggen: mijn geloof kan ik niet missen, maar ik moet er ondertussen toch ook voor zorgen dat ik niet te kort kom. Nu is het toch ten hemelschreiend, dat we ons om van alles en nog wat druk maken, om ons brood, onze goede naam, ons recht, onze mening, dat we niets kunnen verdragen van elkaar, dat we neerzien op elkaar, dat we niet willen kruipen voor elkaar, omdat wij, wij, wij, voor onszelf moeten zorgen. Omdat wij op de troon moeten blijven zitten en nooit de minste kunnen zijn. Nu is het toch een huiveringwekkende goddeloosheid, dat we druk praten over elkanders zonden en gebreken en dat we onszelf boven de anderen verheven achten, en geen vin verroeren om die ander te dienen.

We kunnen natuurlijk wel zeggen, dat het eigenlijk anders moest zijn, dat we eigenlijk wat meer om anderen moesten denken dan om onszelf. Maar zo lang we daarbij blijven, komt er nooit bekering. Dan weten we mis-

schien hier en daar wel wat te verbeteren — al blijft het de vraag, hoe lang dat stand houdt — maar tot een leven uit het geloof komt het zo nooit.

De zonde, de halfheid, de zelfhandhaving, de hoogmoed, de trots uitbannen, — dat gebeurt alleen maar, als we ons het evangelie in het hart laten hameren: Hij is voor allen gestorven. En dus: nu zijn ze allen gestorven. Als we het gaan zien: dat bestaát toch niet, dat we zo leven. Want als mensen, die zó leven, zijn we dood. Met dit leven heeft Christus aan het kruis afgerekend. Het is niet waar, dat wij daaraan nodig het een en ander moeten doen. Christus heeft daaraan al alles gedaan. Christus' dood was onze dood. We leven nu nog slechts door Hem en dus: voor Hem.

Natuurlijk: we kunnen alles goed praten. En vooral: we hebben duizend verontschuldigen. Het is ook zo begrijpelijk, dat we er zo weinig van terechtbrengen. Hoe zouden we ook anders?

Maar als we zover zijn, hebben we ons meteen de weg tot bekering afgesneden.

Want onze levensdrift, onze wil om voortaan te staan, om niet achterop te komen, — dat alles is ook heel begrijpelijk. Als we

naar onszelf kijken. Maar het is volmaakt onbegrijpelijk als we naar Christus zien. Hij heeft toch dat goddeloze leven in zijn eigen vlees laten stukbreken. En toen Hij dat deed, toen zijn wij gestorven. Dat zegt het evangelie: de zonde zal over u niet meer heersen.

En wat moeten wij nu doen? Hier en daar wat glad schaven? Af en toe ons beste beetje voorzetten? Maar dat lukt ons nooit.

We moeten het evangelie geloven. We moeten dat met hart en ziel geloven. — dat onze oude mens met Christus gekruisigd, gedood en begraven is. Want als we dat vast geloven, als we in Christus geloven, als we Hem aangrijpen, die onze dood en ons leven is, dan wordt het eenvoudig onbestaanbaar dat we Hem niet dienen. Dan wordt het onmogelijk, dat we onszelf leven. Dan kunnen we dat niet meer.

Want het is totaal onmogelijk, dat wie in Christus gelooft, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid.

Dat is onmogelijk, — bij God. En wat bij onzen God onmogelijk is, zou dat nog mogelijk zijn bij ons?

Waskemeer.

J. Keuning.

In Memoriam Groen van Prinsterer

II

Een staatsman niet! een evangelie-belijder.

Het is reeds meermalen, ja, uitentreure gezegd, reeds tijdens diens leven, dat Groen van Prinsterer aan het nederlandse volk geen afgeronde anti-revolutionaire staatsleer, geen uitgewerkt anti-revolutionair politiek systeem heeft geschonken.¹⁾

Daarin openbaarde zich ongetwijfeld ook een zekere zwakte, een bepaalde leemte in Groen's levensarbeid.

Tevergeefs wachtten zijn trouwe volgelingen — en ook zijn politieke tegenstanders — ook dikwijls op een concreet antwoord op de actuele, brandende politieke vragen van hun dagen. Tevergeefs vroegen zij vaak om een positieve aanwijzing hoe het wél moest in de staatkundige worsteling van hun dagen.

Inderdaad in dat gemis aan concreetheid scholp een zeker gebrek in Groen's staatkundige arbeid. Ten aanzien van de zich steeds weer opdoemende noodzaak van een praktische oplossing voor de zich opdringende staatkundige problemen was Groen's woord dikwijls aarzelend en vaag.

Toch was deze houding van Groen niet alleen het gevolg van een gemis aan praktische staatsmanswijsheid. Groen was er namelijk diep van overtuigd, dat in zijn tijd ons volk, en speciaal het positief christelijke volksdeel, vóór alles iets anders nodig had.²⁾

Groen zag het met scherpe blik: ook de christenen van zijn dagen waren dikwijls — veelal onbewust — geïnfecteerd met revolutionaire ideeën, ook ten aanzien van de aard en de taak van de staat en dus ook van het politieke leven en de politieke actie. Bovendien waren er zeer velen onder hen — en ook dat was het gevolg van een niet-of zelfs antichristelijke besmetting — politiek onverschillig.

In die situatie zag Groen het als zijn eerste roeping om met alle duidelijkheid en klem te prediken tot welke principiële positiekeuze het geloof in de levende God — en dat wilde tegelijk zeggen: het geloof in het woord van God — in het politieke leven en de politieke strijd leidde. ja, leiden moest.

Of, met andere woorden, Groen zag het als zijn eerste taak voor het nederlandse volk, — of, om een door hem geliefde term te gebruiken: voor de nederlandse natie — een prediker te zijn van Gods Woord, van het Evangelie. En dan speciaal van wat dat Evangelie zegt over het leven van volken, staten, vorsten.

Het ging hem daarom in zijn politieke strijd niet in de eerste plaats om bepaalde staatsvormen, om bepaalde concrete staatkundige wensen en idealen. Het kwam naar zijn innige overtuiging immers óók in de staatkundige strijd en opbouw vóór alles aan op de goede beginselen.

„Steeds heb ik beweerd”, zo schreef hij in 1849, „dat geen verandering van Staatsvor-

men kan baten, zolang elke Staatsvorm aan beginsels waardoor wanorde en willekeur onvermijdelijk zijn, ondergeschikt wordt. Wanneer men ook van ons, als een proefstuk van politieke wijsheid, het samenstellen eener proeve van gewijzigde Constitutie begeert, verliest men den aard en de strekking der Staatskunde die wij voorstaan, uit het oog. Als ik mij beijver aan den lijder te doen inzien dat de oorzaak zijner kwaal gelegen is niet, gelijk hij zich voorstelt, in het kleed waarover hij klaagt, maar in de ziektestof die zijn ligchaam aangetast heeft, en de kranke, in plaats van mij gehoor te geven, telkens weer antwoordt: maar geef mij dan zelf een ander kleed, een kleed dat, in stofaadje en kleur en snede, met uwe zienswijze overeenkomt, dan betreur ik het misverstand, en zeg: ontbied den kleermaker en laat den geneesheer te huis. Als ik beweer dat uwe woning ondermijnd wordt, dat het werk der vernieling door u moet worden gestuit, en gij mij te gemoet voert, welaan bedilzieke! toon mij dan hoe de verdeling en inrigting der vertrekken zou moeten wezen, om aan uw smaak te voldoen, dan mag het mij, als ik zoo weinig begrepen werd, niet ten kwade worden geïdentificeerd, zoo ik, een weinig gemelijk of weemoedig, afscheid neem met de betuiging: ik geef mij niet uit voor kamerbehangen of architect; ik dacht dat vóór alle dingen het instorten moest worden verhoed van het reeds waggelend gebouw”.³⁾

Dit schreef Groen ter verklaring van het vooropstellen, het prediken, het verdedigen van de Schriftuurlijke beginselen, ook voor de politiek.

Het citaat was lang. Maar het heeft nog volop aktualiteit. Want meer nog als in Groen's tijd is de prediking van het Woord Gods als het fundament, als de bewegende en leidende kracht van alle politieke actie noodzakelijk.

***

Waartegen Groen zich in heel zijn levensstrijd, maar speciaal in zijn politieke worsteling, met de volle kracht van zijn rotsvast geloof, met al de scherpheid van zijn denken, met heel zijn fantastisch polemisch vermogen richtte was de revolutie. Tegen de revolutie. De Revolutie, geschreven met een hoofdletter.

Wat is hij ook in deze strijd dikwijls misverstaan!

Steeds weer interpreteerde men Groen's leus: tegen de Revolutie!, zó, dat hij daarmee zich keerde tegen iedere revolutie, tegen iedere staatkundige omwenteling.

Niets is minder waar! „Sommige revolutiën”, zo schreef hij reeds in 1831, „zijn even regtmatig in oorsprong als in strekking geweest. Uit verregaande onderdrukking ontstaan, bedoelden en bewerkten zij het behoud van vrijheid en regt. Door omwentelingen van dien aard werd in Zwitserland en Holland een onafhankelijke Staat gevormd”.⁴⁾

„Zelfs op den titel Revolutionair zal ik najieverig zijn”, verklaarde hij eens, „zoodra Revolutie eene regtmatige en onmisbare hervorming, naar den eisch van tijd en omstandigheden beduidt”.⁵⁾ Groen keurt speciaal goed de revolutie, welke in 1688 in Engeland plaatsvond. Eveneens die waardoor Amerika zich in 1776 losrukte uit de macht van Engeland. En onze opstand tegen Spanje typeerde hij zelfs als „onze glorieuze en heilige revolutie”.⁶⁾

Neen, met Revolutie bedoelde Groen heel wat anders. „Met Revolutie, zo schreef hij, bedoel ik, niet eene der menigvuldige gebeurtenissen, waardoor verplaatsing van het openbaar gezag teweeggebracht wordt; niet enkel den omwentelingsstorm, welke in Frankrijk gewoed heeft; maar de omkeering van denkwijzen en gezindheid in geheel de Christenheid openbaar. Met revolutiebegrippen heb ik het oog op de grondstellingen van vrijheid en gelijkheid, volkssouvereiniteit, maatschappelijk verdrag, conventionele herschepping, welke men als de hoeksteen van staatsrecht en staatsgebouw ver-eert”.

Deze revolutie is voorts niet maar een ontbindende en verwoestende macht, welke zich alleen op het terrein van de staatkunde openbaart. Neen, ze is „de ontwikkeling van een volslagen scepticisme, waarbij Gods Woord en wet ter zijde gelegd is”.⁷⁾ Ze is „eene wereldcrisis, tevens crisis in de geschiedenis der christelijke kerk”. Ze is „verval en afval”. Ze is „strijd tegen het Evangelie op het gebied van wetenschap en praktijk”. Ze is „systematisch ongeloof, waarvan het merk in eene reeks van politieke stelsels en van gruweldaden geprent is”.⁸⁾ Zij is „eene sociale omwenteling, wier natuur tegen elk gouvernement, tegen elken godsdienst gericht is”. Zij is „eene sociale of liever nog anti-sociale omwenteling, die zedelijkheid en samenleving ondermijnt en verwoest”. Zij is „eene anti-christelijke omwenteling, wier hoofdgedachte zich ontwikkelt in stelselmattige opstand tegen den geopenbaarden God”.⁹⁾ Haar „kenmerk”, haar „anti-christelijk karakter” is „de haat tegen het evangelie”. En dat kenmerk is tegelijk „het teeken van haar oorsprong, het merkteeken der hel”.¹⁰⁾

„Tot haar eigenlijken oorsprong teruggebracht”, zo schreef Groen in zijn prachtige studie: *Le partie anti-révolutionnaire et confessionnel dans l'église réformée des Pays-Bas*, „is de Revolutie één enkel en zelfs belangrijk historisch feit; te weten de overmeestering der geesten door de leer van de volstrekte souvereiniteit van den mens, een leer die den mens tot bron en centrum van alle waarheid maakt, door zijn verstand en wil inplaats van de openbaring en de Goddelijke wet te schuiven. De Revolutie is de geschiedenis van de ongodsdienstige wijsbegeerte uit de vorige eeuw, ze is in haar oorsprong en uitwerking de leer die, tot vrije ontwikkeling gekomen, Kerk en Staat, samenleving en gezin vernietigt, wanorde brengt zonder ooit den grondslag voor de vrijheid te leggen of de zedelijke orde te herstellen en, op godsdienstig gebied, haar getrouwe aanhangers wis en zeker tot atheïsme en wanhoop brengt”.¹¹⁾

***

Tegen deze Revolutie heeft Groen gestreden met alle kracht die in hem was en met alle wapens waarover hij beschikte.

Hij zag deze Revolutie doorwerken in de felle radicale liberalen. Maar ook in de alleszins christelijke conservatieven, die er prat op gingen protestants, anti-rooms, hevig oranjegezind en vaderlandslievend te zijn, maar die in hun politieke actie niet stónden voor de zaak van de levende God en zijn Zoon Jezus Christus, die in feite altijd weer de liberalen in de kaart speelden.

„Sedert 1829, zo schreef Groen in 1865, heb ik mij tegen de Revolutie, in al haar verscheidenheden, verzet. — In 1840 heb ik, als lid der Dubbele Kamer, geconstateerd wat toen gebleken was en daarna wederom bleek: „Het conservatief systema, het stelsel van hen die geen stelsel hebben, behoudt zooveel mogelijk, zolang mogelijk, en eigenlijk behoudt het niets”. Ik behoef niet te herhalen het velerlei kort begrip dat ik telkens van leer en bedrijf dezer zoogenaamde partij gaf. De conservatieven komen op het sleptouw der Revolutie, nadat zij als baanbrekers (daarvan) hebben uitgediend. Ze geven ons, als gematigd liberalen, aan het radicalisme, en, als groote protestantse partij, aan het on-

geloof prijs. Ook sedert 1853, toen zij door den christelijk-protestantschen zin der Natie aan het bewind waren geraakt, hebben zij aan de vrijzinnigheid, ook in doortastende maatregelen, de hand gereikt, en allen weerstand die van ons, anti-revolutionairen had kunnen uitgaan, belet en verlamd".¹²⁾

Tegenover de Revolutie in al haar uitingen nu predikte Groen het **Evangelie!**

Nee, hij stelde daartegen niet in eerster instantie bepaalde politieke, wereldbeschouwelijke opvattingen, stellingen, ideeën! Het enige dat deze Revolutie werkelijk kon weerstaan — dat wist Groen met door eigen levenservaring bevestigde rotsvaste overtuiging — was immers het Evangelie van Jezus Christus! En daarom wilde hij ook in de politiek, ja, daarin vooral, vóór alles, ja alléén Evangeliebelijder zijn.

„Zeg het aan de kiezers, zo riep Groen eens bewogen uit, zeg het aan het volk achter de kiezers, zeg het in het huisgezin van kiezer of niet-kiezer, zeg het aan ieder geloovig lid der Gemeente, zeg het aan man of vrouw, die het Evangelie lief heeft, die christelijke volksopvoeding waardeert, die van onze verantwoordelijkheid, met het oog op den zegen der volkshistorie van Nederland en Oranje, besef heeft; zeg het aan ieder die, temidden van de ontzettende godslastering onzer dagen, de kalmte en gemoedsvrede van den Christen niet met een thans inderdaad verachtelijk laodiceïsme verwacht; zeg, herzeg hun dat ik, niet als staatsman, niet als hoofd eener partij, maar als belijder van het Evangelie, hun geloovig Amen op mijne belijdenis in de Tweede Kamer te gemoet zie".¹³⁾

* * *

Wat Groen predikte over de strijd, de principiële strijd der geesten, en over de wijze waarop naar zijn overtuiging die strijd moet worden gevoerd is thans misschien wel aktueller dan ooit.

De juistheid van Groen's inzicht in het wezen en de gevolgen van de Revolutie is immers bevestigd geworden in een mate als zelfs Groen nooit heeft gedroomd. Het west-europese leven in gezin, maatschappij, wetenschap, kunst, recht, zedelijkheid is door De Revolutie tót in de wortel aangetast en verkankerd en gaat al meer tot ontbinding over.

En niet minder aktueel is Groen's overtuiging, dat alléén het Evangelie van Jezus Christus het enige wapen is, waardoor de Revolutie kan worden verstaan en de kwalen waardoor het leven der europese mensheid te gronde gaat, genezen kunnen worden.

Groen begeerde geen dode orthodoxie en ouderwetse vormen terug. Nee, het ging hem vóór alles om oprecht geloof, persoonlijke bekering, onderwerping aan Gods woord en wet. Het ging hem om de hartelijke aanvaarding van „de onveranderde waarheden, wier levenskracht zich in het tijdperk der Reformatie ook hier te lande, voor kerk en school, met zegenrijken luister heeft geopenbaard".¹⁴⁾

Maar al was deze eis tot waarachtig geloof in het Evangelie voor Groen de allesbeslissende voorwaarde voor het strijden van de goede strijd op elk gebied — hij was geen piëtist of separatist. Uit het Evangelie leidde hij ook af wat in gezin en maatschappij, in staatkunde en bij staatsopbouw, voor kunst en wetenschap leidraad van handelen moest en ook kon zijn.

Juist omdat Groen op deze wijze het Evangelie predikte is hij zo hevig aktueel in onze tijd. Want er is misschien geen tijd geweest, waarin de prediking, de beleving van het Evangelie zo brandend nodig is geweest — en waarin ze zo weinig wordt gehoord en gezien als een lichtende, lokkende, overwinnende kracht, ook en vooral in de politieke strijd.

C. V.

¹⁾ Prof. Dr. P. A. Diepenhorst schreef daarover: „Een nauwsluitend stelsel, op dit grondbeginsel (het antirevolutionaire of christelijk-historische — C. V.) gebouwd, heeft hij niet geleverd; zelfs eene meer uitgewerkte staatsleer is door hem niet ontwikkeld. De verbijsterende hoeveelheid zijner werkzaamheden deed dat schier onmogelijk zijn. Ook natuurlijke aanleg en vorming maakten hem daarvoor niet den aangewezen man... Een antirevolutionair systeem heeft Groen niet geboden. Sterker nog, soms keert hij zich met eenige korzeligheid tegen hen, die om zoodanig nieuw stelsel roepen". Groen van Prinsterer, Kampen 1932, blz. 306/7.

²⁾ Groen schreef over deze zaak zelf eens

(De Nederlander van 20 Juni 1854): „Vooral in den laatsten tijd hebben verscheidene geachte landgenooten zich ernstig bezig gehouden met de beoordeling van hetgeen zij noemen de leer, het stelsel, het staatsregt van de anti-revolutionairen en bepaaldelijk van den Heer Groen." Groen citeert dan een aantal landgenoten die daarover spraken. Maar dan vervolgt hij aldus: „Er is naar ons voorkomt, eene **preliminaire** vraag, wier beantwoording aan onze geëerde wederpartijders moeite zou hebben bespaard. Eer men het systeem van den heer Groen bestrijdt, is het onderzoek niet overtollig of hij in den gebruikelijken zin van het prachtige woord, een eigen systema heeft. Of vasthouding aan de uitspraken van Gods Woord en aan de lessen der ervaring den naam van eigen systema verdient... Men vergeet dat hetgeen men het antirevolutionaire stelsel noemt eigenlijk in een historische beschouwing, eigenlijk kan gezegd worden in de voordragt van één feit, in de levensgeschiedenis eener leer, in het verhaal van de wording en werking der revolutie-begrippen te bestaan.".

³⁾ Grondwetsherziening en Eensgezindheid, Amsterdam, 1849, blz. 179/80.

⁴⁾ Nederlandsche Gedachten, Eerste Reeks, deel II, No. 33, blz. 131.

⁵⁾ Grondwetsherziening en Eensgezindheid, blz. 479.

⁶⁾ Archives ou Correspondence inédite de la Maison d'Orange Nassau, Ie Serie: Vol. II, p. VIII.

⁷⁾ Ongeloof en Revolutie, vijfde uitgaaf, Utrecht, 1924, blz. 4/5.

⁸⁾ Idem, blz. 120/1.

⁹⁾ Idem, blz. 231.

¹⁰⁾ Idem, blz. 171.

¹¹⁾ De Anti-Revolutionaire en Confessionele

partij in de Nederl. Herv. Kerk, vert. van Mej. A. J. Dam, Goes, 1954, blz. 69.

¹²⁾ Aan de Kiezers, XIII, 's Hage 17 Jan. 1865, blz. 2/3.

¹³⁾ Aan de Kiezers, III, 's Hage 8 Juni 1864, blz. 16. Groen komt steeds weer op deze zijn leus terug. Speciaal handhaaft hij die tegenover de vele christenen van zijn dagen die op de politieke strijd als iets minderwaardigs neerzagen en hem dus ontweken.

„In verbazenden ijver tegen alles wat naar politiek zweemt, doen etisch-irenische vrienden een beroep op mijn eigen leus in 1864: **Een Staatsman niet! een evangeliebelijder.**

Mijn eigen leus. Zij is het nog. Mits in de betekenis die ik zelf eraan geef en aan gaf.

Namelijk dat ik, eensgezind met de christelijk-protestantsche aspiratiën van het Nederlandsche Volk in de belijdenis van het Evangelie de kracht en het doel mijner politiek stel.

Niet elke politiek misprijs ik; maar enkel die politiek acht ik prijzenswaard, welke met de uiting van het volksgeweten en met het levensbeginsel van onze uit den strijd voor het Evangelie geboren of herboren nationaliteit homogeen is" (Ned. Ged I, 213).

„In geen staatsrechtelijke theoriën, in de belijdenis van het Evangelie ligt mijne kracht.

In de belijdenis van het Evangelie ligt de diepste grond van den weezin dien ik steeds in de sfeer der politiek ontmoet heb; maar ook van de liefde die mij door het Volk betoond is; maar ook van de kracht die onze regten aan volksgeste en volksgeweten ontleent" (Ned. Ged. I, 221).

¹⁴⁾ Zo formuleerde Groen een zijner idealen in de grondslag voor de mee door hem opgerichte Vereniging voor Christelijk-nationaal Schoolonderwijs.

VRIJHEID

I

Alle mensen zijn het er wel over eens, dat vrijheid een kostelijk goed is. Er is wel geen zaak, die meer geprezen is. Toen ik een en ander nakeek voor dit artikel ben ik allerlei loftuigen op de vrijheid tegen gekomen: Zij is voor de mensheid meer waard dan alle schatten der wereld. Met geen geld is ze te betalen en voor geen goud te koop. Zij is het hoogste goed! Zij is van zo grote waarde, dat men z'n leven ervoor over moet hebben. Men zou zeggen, als alle mensen de vrijheid zo hoog achten en er zoveel voor over hebben, dan moet het met haar in deze wereld wel best gesteld zijn. Maar als we een beetje thuis zijn in deze wereld dan weten we wel beter. Het is met de vrijheid maar slecht gesteld. We leven in een rare wereld. Onder de leuze: „Vrijheid, gelijkheid en broederschap" zijn volken in een ellende gedompeld, die niet veel verschilt van slavernij. Er zijn nóg wereldgroten, die de mond vol hebben van vrijheid, terwijl zij zelf miljoenen mensen van die vrijheid hebben beroofd. Hele volken waden door een zee van rampspoed om het zo zeer begeerde land der vrijheid te bereiken. Terwijl het zeer de vraag is of zij het ooit bereiken zullen. Het is ook de vraag of zij weten wat echte vrijheid is. Een heidense schrijver heeft de volgende woorden nagelaten: „Allen prijzen de vrijheid als het hoogste goed en de slavernij als het grootste kwaad, maar wat vrij-zijn is en wat slaaf-zijn is, weten zij niet". Het wordt wel tijd dat we eens vragen wat onder dit woord en deze zaak te verstaan is. Het schijnt nog zo eenvoudig niet te zijn.

Natuurlijk weten we allen wel dat vrijheid het tegendeel is van slavernij. Als we in het O.T. lezen, dat een slaaf na zoveel jaren moest worden vrijgelaten dan is dat een duidelijke zaak. Vanaf dat ogenblik hoefde hij niet meer te gehoorzamen aan het bevel van zijn eigenaar, maar was hij eigen baas. Als een volk, na jaren van bezetting door een vreemde macht, bevrijd wordt en zo weer vrij wordt, dan begrijpt ieder wat daaronder te verstaan is. Maar als we in het N.T. dit woord lezen dan wordt daarmee meer bedoeld dan vrijheid in maatschappelijke zin of in politieke betekenis. Een vrij man in één opzicht, kan in ander opzicht een ellendige slaaf zijn. Een volk, dat van een koloniale macht bevrijd is, kan slaaf worden van machten, die erger zijn dan die waarvan men zo graag wilde bevrijd worden. Echte vrijheid in de volle zin van het woord komt in deze wereld — buiten Christus — niet voor.

Want wat is vrijheid? Er is gezegd: Het

is de toestand van iemand, die over zichzelf heeft te beschikken. Of: Vrij is iemand die doen kan, wat hij maar wil. Of: Vrijheid is totale onafhankelijkheid van vreemde machten. Maar het is de vraag of er in deze wereld zulk een vrijheid bestaat. Luther heeft gezegd: „De mens is te vergelijken met een paard, dat nooit zonder ruiters is; deze ruiters is de duivel of God". Het is een beetje vreemd gezegd, maar de bedoeling is wel duidelijk. Een mens staat altijd onder een andere macht, of hij het wil of niet. Hij wil het niet en hij wil totaal over zichzelf beschikken, maar de geschiedenis bewijst wel dat dit nooit lukt.

Wijsgeren hebben hun best wel gedaan dit te bereiken. Men heeft gezegd: Uiterlijke vrijheid is niet te verkrijgen, maar innerlijk kan een mens totaal vrij zijn. Daar heeft hij alleen en totaal over te beschikken. Wat hem ook overkomt, zijn geest of innerlijk bestaan kan onder alles onbewogen blijven. Een mens kan ziek worden, kan slaaf worden, kan honger moeten lijden, kan moeten sterven, maar dat alles behoort tot het uiterlijke van de mens. Maar de echte wijze trekt zich daar niets van aan, hij trekt zich op z'n innerlijk bestaan terug en daar is hij vrij en aan geen enkele macht onderworpen. Maar een wijsgeer, die dit zelf betoogde, heeft ook opgemerkt, dat hij nooit of hoogst zelden een mens had gezien, die ziek was en tóch gelukkig, die slaaf was en tóch gelukkig, enz. Vrij in de volle zin van het woord wordt geen mens. Vrijheid is een gave Gods, die we ontvangen door het geloof in Jezus Christus.

Dat leert ons de Schrift op vele plaatsen. Bijv. in Joh. 8. De Farizeeën geloofden niet in Jezus Christus. Hij zeide tot hen, dat zij in hun zonden zouden sterven als zij in Hem niet geloofden. Hij was immers het licht der wereld. Wie dat licht buitensloot bleef in de duisternis en miste het leven. Maar er geloofden ook velen in Hem en tot hen zeide de Here Jezus: „Indien gij in mijn woord blijft, zo zijt gij waarlijk mijn discipelen, en zult de waarheid verstaan en de waarheid zal u vrijmaken". Daar ergerden zich de Farizeeën aan en zij zeiden, dat zij nakomelingen van Abraham waren en dat zij nooit iemand gediend hadden en dat zij niet vrij hoefden worden, omdat zij het reeds waren. Dan zegt de Heiland: „Voorwaar, voorwaar Ik zeg u, een iegelijk die de zonde doet, is een dienstknecht der zonde; en de dienstknecht blijft niet eeuwig in het huis, de zoon blijft er eeuwig. Indien dan de Zoon u zal vrijmaken hebben, zo zult gij waarlijk vrij zijn". Daar zegt de Here Jezus, dat er maar één ding is, dat ons echt tot slaven maakt, namelijk de zonde. De zonde scheidt van God en berooft dus van de ware vrijheid. Want kinderen Gods zijn vrij: Niet, omdat zij totaal

over zichzelf te beschikken hebben. Maar omdat God over hen beschikt en omdat zij als Gods kinderen naar Zijn wil handelen. Jezus Christus is de Zoon en wie in Hem geloven worden Gods zonen, Gods vrije kinderen, die hun eeuwig tehuis hebben gevonden. Alleen door het geloof in de Zoon worden we waarlijk vrij.

Over die vrijheid spreekt ook Paulus in Rom. 6. Eerst heeft hij in Rom. 5 gesproken over de vrijmaking van de schuld der zonde: „Wij dan gerechtvaardigd uit het geloof hebben vrede bij God door onze Here Jezus Christus”. In het volgende hoofdstuk toont hij aan, dat, als we bevrijd zijn van de schuld der zonde, we ook vrij zijn van de heerschappij der zonde. Triomfantelijk roept hij uit in Rom. 6 : 14 : „Want de zonde zal over u niet heersen; want gij zijt niet onder de wet maar onder de genade”. Op de daarop gestelde vraag of wij dan de zonde maar niet zullen dienen, omdat we toch onder de genade staan antwoordt de apostel: Dat zij verre. Er is maar tweeërlei mogelijkheid. We zijn slaven der zonde tot de dood, of we zijn vrij van de zonde en zo dienaren der gerechtigheid. We zijn dienstknechten der zonde en zo vrij van de gerechtigheid; of we zijn vrij van de zonde en dienstknechten Gods. De vrijheid die we door het geloof in Christus hebben is geen zelfbeschikking, geen vrijheid om nu maar te doen wat wij willen. Maar het is vrijheid tot het doen van de wil des hemels Vaders.

Wie gelooft in Jezus Christus is vrij van de schuld der zonde, maar ook van de wet der zonde en des doods. Dat is: van de drijvende kracht van zonde en dood. Er zit in het leven der zonde een wetmatigheid, waaraan niemand ontkomt. Die wetmatigheid is door God gesteld. Men kan wel menen geen God en geen meester te erkennen en volkomen naar eigen zin en wil te leven. Toch is men aan de macht der zonde onderworpen en men ondervindt, dat de bezoldiging der zonde de dood is. Wie gelooft in Jezus Christus is vrij van de wet der zonde en des doods. Zoals Paulus schrijft in Rom. 8 : 2 : „Want de wet (dat is hier: macht) van de Geest des levens heeft u in Christus Jezus vrijgemaakt van de wet (of macht) der zonde en des doods”. Wie zo vrij is van de macht der zonde en des doods is ook vrij van de heerschappij van eigen vlees. Dat wil niet zeggen, dat we geen

last meer hebben van ons vlees of van de oude mens. We hebben er dagelijks tegen te strijden. Maar het wil wel zeggen, dat we niet bang hoeven zijn voor de nederlaag, zo dikwijls als wij ons vertrouwen op Christus en Zijn Geest stellen. De macht van Christus en van Zijn Geest is oneindig veel groter dan de macht van zonde, duivel en dood. En echte vrijheid bestaat daarin, dat we ons door de Geest laten leiden. Zoals Paulus schrijft in II Kor. 3 : 18 : „De Here nu is de Geest; en waar de Geest des Heren is, is vrijheid. En wij allen, die met een aangezicht, waarop geen bedekking meer is, de heerlijkheid des Heren weerspiegelen, veranderen naar hetzelfde beeld van heerlijkheid tot heerlijkheid, immers door de Here, die Geest is”. In Christus hebben we vrede met God. Er staat geen wet met haar verdoemende kracht meer tussen de HERE en ons. Het is niet zo, dat wij eerst aan de eisen der wet zouden moeten voldoen om daardoor vrede met God te verkrijgen en de Geest te ontvangen. Door Christus heeft God alles voor ons in orde gemaakt en door Hem is ons de Geest gegeven. Die maakt ons tot vrije en blijde kinderen Gods, wier lust het is in de wegen des HEREN te wandelen.

In de brief aan de Galaten richt Paulus zich fel tegen hen, die de christenen van hun vrijheid willen beroven. Naar Galatië kwamen dwaalleraars, die leerden, dat heidenen eerst eigenlijk jood moesten worden, om dan via het jodendom christen te worden. Een heiden, die tot bekering kwam moest zich eerst laten besnijden. Fel keert Paulus zich daartegen. Hij noemt de dwaalleraars verspieders, die in de gemeente komen om de vrijheid, die in Christus Jezus is te bespioneren en de vrijen weer tot slavernij te brengen. Als Petrus eerst met de heiden-christenen eet, maar later bang wordt voor de jудаïsten en zich terugtrekt, weerstaat Paulus hem openlijk en beschuldigt hem van huichelarij.

Wij worden niet vrij van de schuld der wet door de werken der wet te doen, maar door het geloof in Jezus Christus. In Gal. 4 schrijft Paulus het nogal duistere stuk over Hagar en Sara, waarvan wel zoveel duidelijk is, dat zij die onder de wet leven slaven zijn, maar zij die uit het geloof in Christus leven vrije kinderen Gods zijn. Zij die uit de wet

leven komen onder de zweep van de drijver nooit uit. Zij blijven kinderen van de slavin. Maar tot de gelovigen zegt Paulus: „Daarom, broeders, zijn wij geen kinderen ener slavin, maar van de vrije”. Gal. 4 : 31.

Het gevaar bestaat telkens, dat vrije kinderen Gods weer gedeeltelijk of geheel tot slavernij terugkeren. Daartegen waarschuwt de apostel in Gal. 5 : 1 : „Opdat wij waarlijk vrij zouden zijn, heeft Christus ons vrijgemaakt. Houdt dus stand en laat u niet weder een slavenjuk opleggen”. Onder dat juk zouden ze weer komen, als zij zich lieten besnijden. Dat zou een verloochening zijn van het Evangelie van Christus. Ook zouden zij weer onder een juk komen als zij zich weer gingen houden aan „dagen, maanden, vaste tijden en jaren” zoals dat voorgeschreven was in de oude bedeling. In de kerkgeschiedenis is het telkens weer voorgekomen, dat dwaalgeesten de gemeente wilden beroven van de vrijheid, die ze in Christus hebben.

Als iemand zou denken, dat die vrijheid toch maar gevaarlijk is en licht overgaat in willekeur, zodat ieder doet wat goed is in eigen ogen, dan is het antwoord van de apostel: „Gij zijt geroepen, broeders, om vrij te zijn; (gebruikt) echter die vrijheid niet als een aanleiding voor het vlees, maar dient elkander door de liefde. Want de gehele wet is in één woord vervuld, in dit: gij zult uw naaste liefhebben als uzelf. Indien gij echter elkander bijt en vereet. Ziet dan toe, dat gij niet door elkander verslonden wordt”.

Dat christenen vrij zijn wil niet zeggen, dat zij naar eigen willekeur kunnen handelen. Maar ze zijn vrij om lief te hebben. Om God lief te hebben met geheel hun hart en de naaste als zichzelf. Als we God liefhebben en om Godswil onze naaste, dan misbruiken wij de vrijheid niet om de naaste te plagen. Ook niet om zijn geweten in verwarring te brengen. Dan misbruiken we onze vrijheid ook niet om de vrijheid van anderen te beperken. Dan luisteren we naar het woord van Petrus: „Want zó is het de wil van God, dat gij door goed te doen de mond snoert aan de onwetendheid van de onverstandige mensen, als vrijen en niet als mannen, die de vrijheid misbruiken tot dekmantel voor hun kwaadwilligheid, maar als dienaren Gods”. I Petr. 2 : 15.

H. J. Jager.

Populair-wetenschappelijke schetsen

Antieke Theologieën

VII. Thales van Milete

Dat ook Thales allereerst als theoloog gezien moet worden blijkt uit de spreuk die van hem is overgeleverd: „Alles is eigenlijk water; alles is vol goden”. We zullen deze spreuk als een eenheid moeten beschouwen. Het eerste deel doet zien, dat Thales van Milete (624—545) weliswaar een nieuwe weg inslaat, maar van de mythe niet geheel los staat. De zeggings „alles is eigenlijk water” heeft een onmiskenbaar mythische tint, die echter niet overweegt. Het is onjuist, een principiële verschil tussen een Hesiodus en een Thales in dit opzicht te willen zien: beiden passen een vrije omvorming van de mythe toe, alleen gaat Thales daarin veel verder dan Hesiodus. Doet reeds het begin van de spreuk mythisch aan, het vervolg versterkt die indruk: alles is vol goden. Met deze zeggings heeft Thales op geheel iets anders gedoeld dan op de door de traditionele mythe erkende belijdenis, dat geheel de natuur vol goden is: dat rivieren, bergen, bomen hun goden hebben als bewoners en kern. Thales sprak over „alles” en gaat daarin op weg naar de idee van een heelal. Die vonden we bij Hesiodus niet. Dat houdt in, dat de doorbreking van de socio-mythische ruimte bij Thales een andere zin heeft dan bij Hesiodus: er is z.i. niet maar hier en daar een locale godheid, terwijl men vervolgens vele locale godheden tot een godensysteem zou kunnen verenigen om vervolgens kritiek op dat systeem te oefenen; geheel anders, die mythe is een kinderlijk en kinderachtig standpunt, wie ze aanhangt heeft nog niet gezien dat de totale werkelijkheid goddelijk is. In de eerste helft „alles is eigenlijk water”

wordt bedoeld op de kenbaarheid: de werkelijkheid is ons geheel vertrouwd, en we kunnen alle in schijn uiteenlopende dingen herleiden tot één, tot water. Deze uitspraak bevat een hoge mate van nuchterheid. Thales zoekt en kiest een oer-element, waartoe al het verschillende te herleiden is, en dit oer-element is het gewoonste wat men zich denken kan: water. Daarin is de bewegelijkheid van al wat is aangeduid. Misschien heeft hij de aarde opgevat als „verhard water”, maar dit is onzeker. Hij heeft vrij duidelijk gekozen tegen een andere, toen reeds bekende opvatting, dat geheel de wereld uit water en aarde zou bestaan.

Evenals Hesiodus is hij een man van het protest. We weten te weinig van hem om te kunnen uitmaken of ook hij dat typische profetisch zelfgevoel gehad heeft; waarschijnlijk is het wel. Een andere trek die hij met Hesiodus gemeen heeft is de breedheid van blik: Hesiodus kende zowel Klein-Azië als het Helleense moederland waarheen zijn vader terugkeerde; Thales heeft zelfs buiten de grenzen van de Grieks sprekende wereld gereisd. Het protest van Thales vinden we in zijn spreuk: wat de mythe vertelt, moet radicaal gecorrigeerd worden; de mythe moet worden uitgebreid; de vrije omvorming gaat zo ver, dat we moeite hebben de mythische oorsprong te herkennen. Die is er inderdaad wel; maar hij is zodanig weggeredeneerd, dat ze alleen nog als zwakke mythische tint overblijft. Om de goden van het volksgeloof moet hij glimlachen: hij kent ze genoegelijk een plaats toe onder „alles”, dat zó vol goden is, dat men de goden van volksgeloof en traditionele mythe er zijnenwege ook in mag vinden.

Zo protesteert Thales tegen de geest van zijn tijd. Een indirecte invloed van Homerus is wel aan te nemen; niet omdat er een plaats bij Homerus voorkomt waar Océanus de wording der goden heet (Il. XIV 201), maar omdat in het denken van Thales een onvroom en koel praten over goden en godheid doorbreekt. Terwijl Hesiodus de epische traditie van Homerus voortzet en zich tevens tegen hem als de leugenaar verzet, komt in de spreuk van Thales het homerisch ongodisme op de voorgrond: de goden zijn hem „zo duidelijk als een driehoek”, alles is water en vol goden.

Het is onwaarschijnlijk, dat de boodschap van Thales door zijn tijdgenoten ook maar van verre zou zijn verstaan. Nog meer dan Hesiodus is hij in zijn tijd een eenzame geweest. Daarbij is opvallend — wat we meermaals in de antieke wijsbegeerte tegenkomen — dat Thales door zijn spreuk radicaal verzet pleegt tegen de onderscheiding van heilig en profaan. Lateren hebben dat zó weinig begrepen, dat men een mythisch opgevatte Homerusplaats aanhaalde om Thales aanzien te geven.

De verdere verwijdering van de mythe als bron van waarheid hangt met een andere trek samen, die voor de toekomst van het grootste belang zou blijken: terwijl Hesiodus van een wording sprak in de naïeve overtuiging dat al wat is een wording achter zich heeft, legde Thales alle nadruk op het zijn. Hij kende het verschil van zijn en worden en zal wellicht ingezien hebben, dat de naïeve aanvaarding van een universeel worden voor onoplosbare vragen stelt. Zijn spreuk „alles is eigenlijk water, alles is vol goden” grijpt achter de wording naar een Zijn. Later wordt een doordachte wordingsleer voorgedragen, waarin de hoofdstelling luidt „het worden IS”. Iets van de naïeve wordingsgedachte ligt wel in de ontologische keuze van het water als het eigenlijke Zijn. Men kan daarom verdedigen dat Thales het dogma „het worden is” niet onduidelijk heeft voorbereid. Deze

Spanningen in de Kerk

I

Velerlei spanning

Ieder die het kerkelijke leven van nabij en uit ervaring kent en speciaal zij, die min of meer met de geschiedenis van de kerk op de hoogte zijn, weten dat er in het kerkelijke leven altijd spanningen voorkomen.

Het is immers zo, dat in de kerk tot een gemeenschap zijn — en worden! — samengevoegd mensen van allerlei karakter, aard, temperament, levenspositie, sociaal milieu, kennis, cultuur, beschaving, leeftijd. En iedereen weet ook, dat de ontmoeting van, de omgang tussen zo verschillende mensen heel makkelijk, ja bijna altijd, tot allerlei misverstand, wrijving, moeite, conflict aanleiding geeft.

* * *

Hoe fel kunnen niet bepaalde moeilijk harmonieerbare karakters tegen elkaar opbotsen.

Als men kerkelijke conflicten uit vroeger tijd bekijkt — men kan ze dan bezien zonder de spanning, de geëmotioneerdheid van hen, die daar direct bij betrokken zijn — dan valt altijd weer op hoe diep en fataal karakterverschillen en nog meer karakterfouten daarop hebben ingewerkt en tot welk een ellende die aanleiding hebben gegeven. Een ellende, die ernstiger is in haar gevolgen, naarmate de personen, die in zo'n conflict betrokken waren een meer invloedrijke positie innamen.

Het ergste werden deze conflicten als één van de partijen of beide geen notie hebben van eigen karakterfouten, gebreken of eenzijdigheden. Dan wordt het door dat gebrek aan zelfkennis beïnvloede en onzuiver geworden oordeel over mensen en dingen al heel gauw tot een absoluut en veelal vernietigend vonnis. Kwalificaties als onwaarachtig, oneerlijk, soms zelfs van gemeen, worden dan vlot geformuleerd. Nooit is het zwart-wit-schema zo onzuiver, zo onrechtvaardig, zo gevaarlijk, als wanneer het toegepast wordt op personen en zaken terwijl de genoemde karaktergebreken de blik vertroebelen en de maatstaven krom getrokken hebben.

Een andere bron van dikwijls zeer veel moeiten en verdriet vormt de spanning en het wanbegrip, die vaak tussen een oudere en een jongere generatie ontstaan.

Deze treden vooral op wanneer een diep insnijdend gebeuren heeft plaats gevonden in het leven van een volk, een kerk, de wereld. Ze doen zich vooral voor na een oorlog, een revolutie, een belangrijk kerkelijk gebeuren.

Wie de tijd na de vorige wereldoorlog heeft doorleefd weet daar alles van! Ik noem de tijd na de eerste wereldoorlog. Ongetwijfeld is er ook thans weer de spanning tussen de oudere en de jongere generatie. Overal. Maar wat vroeger gebeurd is kan men makkelijker met een onbevangen blik overzien.

Velen van de oudere generatie uit de gereformeerde wereld van die dagen konden riet scherp onderscheiden tussen het loslaten van de waarheid der Schriften, die juist in een crisistijd met alle kracht moet worden tegengestaan en het moeizaam, gelovige worstelen van die jongeren, welke de oude waarheid in nieuwe vorm, en in verband met de nieuwe situatie en de nieuw opgekomen vragen wilden handhaven, concretiseren en verder uitwerken. En omgekeerd: er waren vele jongeren, die niet scherp konden onderscheiden tussen wat in het werken en spreken der ouderen trouw was aan de Schrift en een verantwoord handhaven van de traditie tegenover een revolutionair breken en vernieuwen — en wat als een inderdaad verwerpelijke conservatisme moest worden tegengestaan, omdat dat was een oncritisch vasthouden van ideeën en gebruiken enkel en alleen omdat ze oud waren.

Wat was er toen verwarring, wantrouwen, een wonden van elkaar over en weer. Wie van deze spanningen wat wil weten leze de boeiende brochure van Prof. Anema uit die dagen „Onze tijd en onze roeping” maar eens na.

* * *

Ontzaglijk veel ellende heeft vooral ook veroorzaakt de tegenstelling, de spanning tussen, laat ik maar zeggen, de arbeidende stand en de meer goeden.

De sociale tegenstellingen hebben door alle

eeuwen heen, maar vooral in de vorige een zee van ellende over de kerk des Heren gestort.

Wat was er ook in de gereformeerde kerken niet dikwijls een kloof, een diep ingevreten wantrouwen tussen b.v. een kleine groep rijke boeren en de arbeiders. Wat leefden rijk en arm niet vaak volkomen langs elkaar heen. De meer goeden hadden op vele plaatsen feitelijk de leiding in, de macht over de kerk in handen. Terwijl de anderen zich gelaten of met stille wrok in die situatie schikten.

Sikkel schreef eens, dat het socialisme tegen de binnenwanden van de kerk ontkiemd is in de harten van wie daar koud zaten of stonden. De kerk, riep hij uit, heeft de morele ontredde van duizenden op haar geweten. Dat gevoelige armen haar ontweken en vermeden was haar eigen schuld. Maar al te dikwijls goot de kerk in plaats van olie terpentijn in de wonden. Ja, de armen moesten zelfs heel vaak de laatste schat die hun gebleven was, namelijk hun eergevoel, verdedigen tegen een kerk, die hen tot onmondigen maakte.

* * *

Heel veel misverstand, wanbegrip, wantrouwen, afkeer leefde ook vaak tussen de verschillende groepen „intellectuelen” — men vergeve het gebruik van dat akelige woord — welke tot de kerk behoorden. De „strijd tussen de faculteiten” is een triest hoofdstuk ook in de geschiedenis van de gereformeerde kerken.

Speciaal kwam dikwijls voor een ernstige verwijdering tussen theologen en niet-theologen. Het scheen soms dat het zo'n beetje tot de goede toon hoorde dat dokters, juristen, litteratoren afgaven op „de theologen”, die zich vaak met machtspreuken afmaakten van de vragen waarvan zij de diepte en gecompliceerdheid dikwijls als aan den lijve beleefden en met de oplossing waarvan zij in moeizame studie soms jarenlang worstelden.

En omgekeerd leefde bij de predikanten dikwijls wantrouwen en minachting voor de „intellectuelen”, die op alles en iedereen kritiek oefenden, die men het zelden naar de zin kon maken en die dikwijls niet te vinden waren voor positieve arbeid ten behoeve van de kerk.

Inderdaad was er en is er heel veel wan-

doordachte wordingsleer onderstelt een speciale aandacht voor het Zijn van al wat is. Met andere woorden: Thales is, voor zover we weten kunnen, de eerste duidelijke ontoloog. En daar zijn spreuk een theologische klank heeft, mogen we hem de vader van de theo-ontologie noemen. d.w.z. van een ziinsleer die tevens godsleer is; een fiuur die bij hem nog vage en primitieve trekken heeft, maar niettemin het begin is van een hoogst belangrijke beweging.

Hier zou men de vraag kunnen opwerpen: is er wel toereikende grond om Thales een theoloog te noemen? De vraag is belangrijk: we zouden het met vreugde begroeten als er in de geschiedenis van de wijsbegeerte wat minder theologen voorkwamen. Maar het is niet anders: als we goed toezien merken we, dat het in de geschiedenis van de filosofie wemelt van theologen. Niet alleen de vóór-socratische denkers, ook Plato en Aristoteles blijken onmiskenbaar in de eerste plaats theologen te zijn, en we vinden die trek terug in schijnbaar zo ontheologische scholen als het cynisme en Epicurus. In de middeleeuwen vallen wijsbegeerte en theologie samen, en de renaissance wortelt in de theologische idee van de zelfwederbaring, waardoor de mens tot goddelijke hoogte zou kunnen stijgen. Leibniz en Newton waren meer theoloog dan wijsgeer, en de theologische accenten bij Hegel, Schelling en Fichte wegen zeer zwaar. Zelfs een atheïst als Sartre is toch in de eerste plaats theoloog, zoals blijkt uit zijn negatief godsbewijs en zijn gedachte dat de mens een „dieu manqué”, een mislukte god zou zijn.

Wat Thales betreft is de zaak wel duidelijk: het „alles” waarover hij spreekt is „vol goden”; met andere woorden: het heelal is goddelijk, zodat men daarover in de eerste plaats theologisch kan spreken. Er zijn niet maar vele goden, zoals de traditionele mythe wilde; Thales overtroeft de mythe radikaal als hij zegt: alles is vol goden.

Wat ons echter opvalt is, dat hij die

goddelijke werkelijkheid zo gewoon en alledaags vindt: zo gewoon en alledaags als water. Men pleegt hem wel kosmoloog te noemen; daarop zijn twee correcties aan te brengen: hij is minder kosmoloog dan ontoloog, en minder kosmoloog dan theoloog. Nu lijkt het, dat voor Thales' besef het goddelijke zeer nabij is. Bij Hesiodus zijn er grote en verre machten, allereerst het levend Niets. Bij Thales zijn er geen machten meer: de wereld is duidelijk. Dat wil evenwel niet zeggen dat het goddelijke als zodanig nu nabij gekomen is. Integendeel, het is verder dan ooit! Thales heeft de machten ontluiserd tot „natuurdingen”; hij heeft ze onderworpen aan logische beheersing; de homerische gedichten zijn wel genoemd „het meest wereldse boek dat ooit geschreven is”; Thales mag men de meest wereldse theoloog noemen die ooit getheologiseerd heeft. Door dit werelds-maken komen de machten niet naderbij: veeleer verschijnen ze nu gecamoufleerd, zelfs in een incognito. Maar het incognito van de machten is een resultaat van theologisch nadenken.

Zo is het ook in de geschiedenis ingegaan. Hoe langer hoe meer ging men het goddelijke begrijpelijk achten. Alle geheimzinnigheid verdween, men wist precies wat men aan de goden had. Sterk leeft dit later op in het werk van Aristoteles. En bij Thales vinden we al een begin van een ziinsleer, een ontologie, die eigenlijk theo-ontologie is. Het goddelijke is volkomen duidelijk geworden, en dit geeft een bepaalde trek in het westerse theologiseren, die niet meer verdwijnt. We vinden sporen van thalisch denken in de vermaterialisering van het heil, zoals in de R.K. leer van transsubstantiatie en doopsgenade. De ingestorte genade is iets stoffelijks geworden, zoals ook de ouwel in de communie materiëel is en goddelijk tevens. Iets daarvan vinden we terug in Kuyper's theorie van de „sacramentele genade”. Daarover spreekt hij in E. Voto, II 544vv. Zijn theorie heeft een andere vorm dan die omtrent de R.K. genade-

instorting, maar er is duidelijke verwantschap. Zoals Thales op weg was naar een duidelijke wetenschap omtrent het goddelijke, zo wordt in de theorie van sacramentele genade bij Kuyper een weg ingeslagen, die uitloopt op een zeker vakmanschap en een zekere vakkennis, waardoor het mysterie van de christelijke doop volkomen opgehelderd zou worden. Kuyper leert nl. in die passage, dat door de doop een onzichtbare genadewerking wordt volbracht. „Deze genadewerking in den Doop plant het nieuwe leven niet, maar onderstelt dat dit reeds geplant is, en komt het nu als besproeien, opdat het beter opwasse. En deze besproeiing bestaat hierin, dat het reeds ingeplante geloof gesterkt wordt, en wel door het uit zijn eenzelligheid los te maken en over te leiden tot de gemeenschap met het lichaam van Christus”. Daardoor wordt het geloofsvermogen „tot hooger stand opgeheven”, en hoe vaak de geloofs-oefening achterwege blijft, „zoo het vermogen om te gelooven maar tot hooger stand is opgeheven, staat dit gesterkte en dus sterkere geloofsvermogen u levenslang altoos weer ten dienste, zoo dikwijls ge tot geloofs-oefening of geloofsworsteling geroepen wordt”. Nu lopen hier bij Kuyper uit de aard der zaak tal van motieven dooren. Op één enkele willen we in dit verband de aandacht vestigen: Kuyper geeft in zijn theorie van een sacramentele genade een leer, waardoor het heilige binnen bereik van het nadenken gebracht wordt, zodat het volkomen is opgehelderd.

Dergelijke sporen van thalisch denken zijn zeldzaam. Veel meer invloed heeft Thales indirect geoefend, doordat hij de eerste was die het wijsgerig-theologisch denken een ontologisch, d.i. zijnstheoretisch stempel gaf. Daarin schijnt hij origineel te zijn geweest. Van nu af aan kan geen denker zich meer onttrekken aan de vraag naar het zijn, hoe hij die dan ook zal beantwoorden.

K. J. P.

trouwen, misverstand, vervreemding tussen de verschillende groepen wetenschapsmensen. Ze benaderen de kwesties waarmee zij zich bezig houden, óók en vooral als het dezelfde kwesties zijn, naar geheel verschillende methoden. Wat is het dan moeilijk elkaar daarin te verstaan. Wat wordt er vaak langs elkaar heen gepraat. Hoe ver leefde en leeft men ten aanzien van de dingen die voor ieder centraal zijn, langs elkaar heen: Men bewoog zich ten slotte bij de contactoefening met elkaar alleen maar op een „neutraal” terrein en bewaarde voorts ten aanzien van het eigenlijke leven en werk zulk een afstand dat men niet met elkaar in conflict raakte. Van een werkelijk en blijvend gemeenschappelijk en harmonisch aanpakken van de vraagstukken van de tijd was slechts zelden sprake. Maar dat betekende dat men elkaar feitelijk niet ontmoette en feitelijk geen gemeenschap met elkaar oefende.

* * *

De grootste ellende in de kerk is vermoedelijk wel veroorzaakt hierdoor, dat groepen kerkleden meestal onder de leiding van een of andere dominerende figuur zich vastbeet in bepaalde theologische opvattingen, of andere ideeën en stellingen en daarvoor vocht zó, dat men allen die het met de verdedigde waarheden niet eens waren veroordeelde, zich van hen isoleerde, de gemeenschap met hen verbrak, ja hen soms verdoemde.

Dit kwaad, dat inderdaad onvoorstelbaar grote verwoestingen in de kerk des Heren heeft aangericht, heeft zich door alle eeuwen heen geopenbaard. En je huivert over wat ook de groten in Gods kerk in de greep van deze verschrikkelijke zonde hebben aangedurfd. De leidlieden der kerk, die het toch door Gods Geest als in de zielen wordt ingebrand, dat ze zullen zijn; nuchter, bezadigd, beschaafd, niet opvliegend, vriendelijk, niet strijdlustig, zijn vaak op elkaar afgevlagen en hebben elkaar soms toegetakeld en gewond op een wijze als dat zelfs in de wereld maar zelden geschiedt. En daardoor hebben ze de kerk van Christus onnoemelijk veel schade toegebracht en Gods Naam ontheiligd.

Het is bekend, dat er verschil van opvatting was omtrent het Avondmaal b.v. tussen Luther en Zwingli. In de strijd die daarover ontstond heeft Luther het gewaagd publiek te schrijven: „Ik voor mij belijd, dat ik die Zwingel (zo schold Luther Zwingli dikwijls uit) met heel zijn leer voor een niet-christen (Unchristen) houd... zeven maal erger dan wanneer hij een paus was”. En in een brief verklaarde Luther: „Ik wil verloren zijn, als hij niet Faber in dwaasheid, Eck in onreinheid, Cochläus in brutaliteit en om het kort te zeggen alle boosaardige lieden in boosheid overtreft”. De mannen, die Luther in deze zin noemde waren beruchte roomse theologen. Toen Zwingli in 1531 bij Kappel sneuvelde verklaarde Luther zelfverzekerd, dat dat een goddelijk doemvonnis was over deze boze ketter!

Het is langzamerhand wel algemeen bekend geworden, hoe de Afgescheidenen tegen elkaar zijn tekeer gegaan. Ze gingen elkaar te lijf en scholden elkaar uit of ze met kettters en booswichten te doen hadden. En het ging daarbij over kwesties waaromtrent men nu algemeen zegt: hoe is het mogelijk dat men elkaar daarover zo schandelijk toetakelde! Het gevolg ervan is geweest een onherstelbare schade toegebracht aan de zaak des HEREN. En een bespotten en lasteren van de levende God die men voorgaf te willen eren.

En om niet meer te noemen: we weten allen hoe het in 1942 en volgende jaren toeging. De meerderheid der kerkelijke vergaderingen had zich vastgebeten in een aantal stellinkjes en hoe men ook praatte en pleitte en smeekte — men hield strak en stijf vast aan wat men eenmaal had gezegd. Al wat men zei leidde alleen maar tot verharding van de fronten, tot verhoging van de spanning. Met als uiteindelijk gevolg een catastrofe waarvan de geref. wereld zich misschien wel nooit meer herstellen zal. Terwijl momenteel de situatie zó is, dat in de synodale kerken niemand de toen vastgestelde leeruitspraken nog werkelijk ernstig neemt.

* * *

Het is nu zo, dat ook in onze kerken allerlei spanningen leven.

Dat is ieder bekend.

En het is goed, zelfs noodzakelijk, dat open en eerlijk onder ogen te zien.

Er is verschil van inzicht over de politiek. Misschien niet eens zozeer over de politieke beginselen als wel over de vraag hoe men politiek georganiseerd kan en mag en moet zijn. Eist het geloof, ten aanzien van de kerk, zo wordt gevraagd, dat men zich uitsluitend met medekerkleden organiseert of kan men ook een organisatorisch verband aangaan met kerkleden? Deze vraag wordt verschillend beantwoord. Hetzelfde geldt van de scholen. Er is voorts spanning rondom het G.P.V. Onlangs werd een publieke vergadering aangekondigd van een comité, dat de reformatie van het G.P.V. beoogde. Er is spanning tussen de Jongelings- en de Meisjesbond. Er is verschil van inzicht ten aanzien van de bevoegdheid en werkwijze der meerdere vergaderingen. Er zijn er die in hun theologisch denken zich geheel of nagenoeg geheel naar Prof. Schilder richten. Anderen ondergingen daarbij ook de invloed van figuren als Janse, Vollenhoven, De Graaf. Zo iets is uiteraard merkbaar. Er is verschil van inzicht over de waarde van de dogmatiek als zodanig. Er zijn er die de religieuze, theologische en kerke-

lijke vraagstukken vóór alles logisch en juridisch benaderen. Maar er zijn er ook, die daarbij ook andere factoren en motieven willen laten meespreken. Sommigen richten speciaal of uitsluitend de aandacht op de consolidatie van de eigen kerken en het eigen kerkelijke leven en isoleren zich zo veel mogelijk van de christenen buiten de eigen kerken en van de andere kerkgemeenschappen. Anderen wijden zich eveneens met alle kracht aan de opbouw van het interne gemeentelijke leven, maar kunnen en willen daarbij niet vergeten, dat er, ondanks kerkelijke gescheidenheid, toch ook een geloofsband bestaat en fungeren moet met allen, die — zij het ook met kerkelijke afdwaling — Christus in oprechtheid liefhebben, en die sterk gevoelen, dat ieder, en ook de eigen kerken, een roeping hebben ten aanzien van de kerkelijke gemeenschappen, die „buiten” zijn. En er is nog meer te noemen!

Hoe moeten we nu met dit alles aan?

Daarover D.V. een volgende keer een paar opmerkingen.

C. V.

Hereniging in Amerika ?

(Aanhangsel) VIII

**Buitengewone synode Prot. Ger. Kerk
1 oktober 1960**

Nadat wij onze artikelen onder bovenstaand opschrift voltooid hadden, lazen wij in „The Reformed Guardian” van 25 november 1960, een verslag van de zittingen en besluiten van de bijzondere of „buitengewone” synode van de kerken van de De Wolf-groep. Deze buitengewone synode had als voornaamste punt op haar agendum de zaak van een „antwoord” dat gegeven moest worden op de brief van de synode van de Christ. Ger. Kerk in de Ver. Staten van 1960 inzake een basis voor hereniging. Zoals wij in onze artikelen hebben meegedeeld, had de synode van de Christ. Ger. Kerk bezwaar gemaakt tegen de wens van de Prot. Ger. synode van voorzomer 1960, de Drie Punten van Kalamazoo (1924) te ontdoen van elke bindende kracht. Zij wilde dit niet doen. De motieven die deze synode daarvoor aanvoerde hebben we genoemd. We komen daar niet meer op terug. De synode van de Christ. Ger. Kerk had voorgesteld een compromis-grondslag voor hereniging. Deze compromis-grondslag hebben wij ook in onze artikelen beschreven.

De buitengewone synode van de Prot. Ger. Kerk (De Wolf-groep) die op 26 oktober 1960 bijeen kwam, had als voornaamste taak op dit voorstel van de Christ. Ger. synode met een voorgestelde compromis-grondslag, te antwoorden.

Nadat veel verschil van gevoelens openbaar geworden was met betrekking tot het antwoord, kwam de synode tot het besluit deze voorgestelde compromis-grondslag af te wijzen. Dit lijkt mij een streven dat in de goede zin reformatoerisch-ecumenisch mag worden genoemd. De synode besloot te antwoorden, dat zij nog eens vriendelijk wilde verzoeken in overweging te nemen, niets anders als grondslag voor de te herenigen kerken te aanvaarden dan de Schrift en de Drie Formulieren van Enigheid. De tekst van de brief aan de aanstaande synode van de Christ. Ger. Kerk is ter vergadering van de synode in oktober vastgesteld. In bovengenoemd nummer van „The Reformed Guardian” is de tekst van de brief in haar geheel opgenomen. Wij willen enkele zinsneden uit deze brief citeren.

Over het onderhavige punt van de grondslag-voor-hereniging heeft de brief de volgende passage:

„Wij hebben de (door u) voorgestelde grondslag voor hereniging ernstig overwogen en onze synode was niet in staat zich te verenigen met het oordeel (van u) dat dit de beste weg is. Daarom willen wij u benaderen met de vraag of u nog eens wilt overwegen de zaak van hereniging onzer kerken op de grondslag van de Schrift en de Drie Formulieren van Enigheid. Wij verzoeken dit niet uit een

koppig volharden bij eigen standpunt, maar omdat we geloven, dat de roeping van de Here tot eenheid, beter op deze wijze wordt gediend”.

Met een drietal overwegingen wordt dit verzoek aangedrongen. In de eerste plaats, zo wordt geschreven,

„omdat de grondslag van de eenheid een zaak is, die wel uw kerk en de onze het eerst aangaat, maar die niettemin grote betekenis en invloed heeft op het ecumenisch streven wanneer we letten op andere openbaringen van het Lichaam van Christus. We geloven dat de resultaten van ons streven naar eenheid een heilzame bijdrage zullen leveren en een prikkel zullen vormen voor het ware ecumenisch verlangen dat in vele sectoren van de gereformeerde wereld gevonden wordt. Voor het bevorderen van deze ecumenische geest is de brede en Koninklijke grondslag van de Schrift en de drie historische belijdenisschriften genoegzaam”.

In een tweede overweging wordt gezegd:

„Door deze daad zult u ons dienen en ons in staat stellen de eenheid praktisch te verwerkelijken met veel minder gevaar van versplintering van onze kerken. Wij herhalen ons standpunt dat we tot uitdrukking brachten in onze brief van 1960, dat wij niet langer de Drie Punten beschuldigen van arminianisme en pelagianisme, en dat wij niet pleiten voor vrijheid om te ageren en rumoer en twist te veroorzaken in de kerken. We zijn tegen agitatie, propaganda of welke onbetamelijke en opstandige actie ook in de kerk. We hebben spijt van zulke acties in het verleden gevoerd, zoals we dat in de brief van 1960 hebben uiteengezet. Maar we pleiten voor volledige profetische vrijheid overeenkomstig het Woord van God, zoals deze in de confessies wordt omlind. We willen u niet verbergen dat sommigen onzer van gevoelen zijn dat deze profetische vrijheid in uw punten a en b wordt gegarandeerd, terwijl anderen van ons van mening zijn dat dit niet het geval is. Opdat wij als één geheel mogen verenigen, liever dan onze kerken te verscheuren, herhalen we dit verzoek”.

In een derde overweging wordt een nauwkeurig opgestelde verklaring gegeven, welke zal kunnen dienen als voorbeeld van dat wat de afgevaardigden van beide kerkengroepen zouden kunnen verklaren bij de opening van de synodale vergaderingen.

Men krijgt wel de indruk, dat deze zaak van de hereniging in een vergevorderd stadium is.

Sterker nog dan uit dit verslag, dat van de hand van ds James Howerzyl is, krijgt men deze indruk uit een artikel dat in hetzelfde

nummer van „The Reformed Guardian” voorkomt van de hand van ds Hubert de Wolf onder de titel: „nothing accomplished”, dat is: niets voltooid! Dit artikel is kennelijk geschreven vanuit teleurgestelde gevoelens. De schrijver is van mening, dat deze buitengewone synode de zaak van de hereniging z'n beslag had moeten geven. Deze buitengewone synode was daartoe bijeengeroepen volgens hem. Zij heeft haar doel volkomen gemist. Zij heeft niet anders gedaan dan de zaak der hereniging opgehouden tot juni 1961. En de schrijver is somber gestemd over de kerkelijke vooruitzichten bij zijn eigen kerkengroep. Hij zegt dat sedert 1957, toen het contact met de Christ. Ger. Kerk is begonnen, in de Prot. Ger. kerken (groep De Wolf) een beweging in de richting van de Christ. Ger. Kerk aan de gang is. Individuele personen, predikanten en zelfs gemeenten hebben de stap van de hereniging reeds gedaan. Of men dat goedkeurt of niet — aldus de schrijver — dat verandert niets aan de feiten. Volgens de Classis Oost moest er, naar de mening van ds De Wolf, een buitengewone synode komen teneinde te zorgen dat de kerken eensgezind en op eervol wijze tot de hereniging zouden komen. Het enige alternatief van deze mogelijkheid is z.i. desintegratie, uiteenvallen van de kerken. De synode heeft z.i. gefaald om de eerste mogelijkheid te verwerkelijken

en werkt nu bijgevolg mee tot de tweede: het uiteenvallen van de kerken. Dit is wel een somber geluid. Wij kunnen niet beoordelen of ds De Wolf de zaken in zijn kerken niet te somber voorstelt. We zullen de afloop dienen af te wachten, maar krijgen wel de indruk dat hereniging met de Christ. Ger. Kerk voor een deel van de leden van de groep De Wolf, niet meer tegen te houden is.

In ons vorig artikel, dat als slotartikel bedoeld was, hebben wij onze mening over deze drang naar hereniging gegeven. Op het moment hebben we daar niets aan toe te voegen.

Zoals we boven reeds schreven, zijn wij, bij het licht dat we op het ogenblik hebben, van mening dat het besluit van de synode van de Prot. Ger. Kerk van oktober 1960, om de voorgestelde compromis-grondslag af te wijzen en voor te stellen alleen de Schrift en de Drie Formulieren als grondslag te nemen, een besluit dat getuigt van een breed en echt gereformeerd streven, van een streven dat binnen de gereformeerde wereld als echt reformatoerisch ecumenisch mag worden aangeduid.

Hiermee besluiten we deze artikelen over een hereniging in Amerika, die haar beslag nog niet heeft, maar ver gevorderd is, dan definitief.

J. Meester.

Verflauwing der grenzen?

Bij de vorige jaarwisseling verscheen in een liberaal dagblad een grote advertentie van een hoofdstedelijk assurantiekantoor. Deze advertentie bestond uit een fijne houtsnede van een opgaande zon, welke als illustratie diende van een gedicht. De naam van de steller bleek ternauwernood, in een voetnoot.

Nu is een gedicht met een houtsnede op zichzelf geen ongewoon verschijnsel in onze grote dagbladen. Maar als advertentie is deze combinatie toch wel zeldzaam. En als een vriendelijke attentie, als een christelijke nieuwjaarsgroet aan de lezers en cliënten, is zij toch wel hoogst zeldzaam. Leest u maar. Het gedicht is de moeite waard. Het is van Frouwen van der Vooren-Kuyper, uit haar bundel „De Kanten Waaier”:

Plagiaat

Zij maken mij herhaaldelijk verwijten,
dat ik Uw Naam doorheen mijn verzen vlecht,
Ik geef het toe, maar 't zou mij pijnlijk
spijten,
als ik daarmee, mijn God, iets heb miszegd.

Ik zag Uw glimlach, puur, in 't ochtendgloren,
Uw traan in 't dauwkristal aan ied're halm,
Uw speels gebaar in 't wuiven van het
koren....

Ik hoorde Uw toorn in somb're onweersgalm.

Ik vond Uw zon in zachte kinderogen,
Uw mededogen rond een milde mond,
Uw kleurpalet in hoge regenbogen,
Uw voetspoor in de bloemen op de grond.

Ik minde Uw scherts in 't spel van de
fluwelen
veel-kleur'ge vlinders door de lente-lucht,
Uw melodie uit duizend vogelkelen,
Uw stilte in 't langzaam rijpen van een
vrucht.

Ik wist Uw regen een gordijn van kralen
— de zilv'ren voorhang van Uw dageraad —
Uw storm een samenklinken van cymbalen
en ied're dichterdroom een scheppingsdaad.

Ik draag Uw stempel op mijn beide handen,
Uw maatslag in het bonzen van mijn bloed,
mijn hart zingt binnen deze enge wanden
Uw grote, lichte ruimte tegemoet.

Uw rythme ruiste in verre zeegeruchten,
Uw sterren bloeiden open zonder tal....
Ach, 'k noemde Uw Naam, de Teed're, de
Geduchte,
bij al wat 'k U als schoonheid, God, ontstâl!

Nu is het goed dat wij op onze hoede zijn,
wanneer Gods Naam in een neutraal dagblad
wordt genoemd. Maar hoe kritisch wij dit

gedicht nu ook lezen, is het niet zuiver en naar de Schrift? En — voor hen, die de belijdenis een shibboleth van orthodoxie achten — is het ook niet geheel overeenkomstig art. 2, eerste deel, van de Nederlandse Geloofsbelijdenis?

Elke onkerkelijke lezer van dit liberale dagblad heeft deze evangelie-verkondiging kunnen verstaan. Evangelisatie in advertentie-vorm. Wie het las had een goede oudejaarsavond. Heil voor de lezer!

Zo iets staat gelukkig niet alleen.

Het „Algemeen Handelsblad” heeft een wekelijkse rubriek „ter overdenking”. Verleden jaar Pasen schreef de oudkatholieke pastoor Th. Moleman — onder een fragment van de Mattheus-Passie: —

„In deze dagen gonzen de concertzalen en de daarvoor gebruikte kerkgebouwen weer van de klanken der Mattheus- en Johannespassionen en welke andere passies er nog meer mogen zijn. In de huiskamers gonzen die klanken al evenzeer....”

„...bekruipt ons soms een gevoel van onbehagen bij het waarnemen van die stortvloed, en rijst in ons de vraag, wat daar wel achter kan zitten. We krijgen zo het gevoel, dat de Passion-uitvoeringen tot een soort mode geworden zijn en dat het tot het ophouden van een soort standing behoort minstens één uitvoering te hebben bijgewoond”.

„De vraag is echter, of de wijze waarop tegenwoordig de voorbereiding, de uitvoering en het beluisteren van de Passiemuziek plaats hebben, recht doet aan hetgeen met deze muziek bedoeld is: verkondiging van het Evangelie, van de goede boodschap dus, dat Christus voor ons geleden heeft onder Pontius Pilatus, gekruisigd en gestorven en begraven is.

Veeleer krijgen we de indruk, dat hiervan weinig wordt ervaren en dat het hoofdzakelijk gaat om het toegeven aan een 'mode', het toegeven ook aan het bevredigen van esthetische gevoelens, waaraan het Evangelie als zodanig vreemd is.

Wij zouden niet graag de kost willen geven aan degenen, die de Passiemuziek beluisteren, intens beluisteren ook, zonder echter de eigenlijke inhoud en betekenis van Christus' lijden en sterven in de verste verte te benaderen. Voor hen is een Passion-uitvoering geen middel, maar uitsluitend doel in zichzelf.

Daarom gaat het bij hen ook niet verder dan: Ruhe sanfte; sanfte Ruh!”

„Er ligt een ontzaglijk diepe betekenis in de woorden van Zacharia: En zij zullen zien op Hem, die zij doorstoken hebben. Wij zullen Hem zien als de Heer, die het leven herneemt en het leven hergeeft”.

„Zonder de zekerheid van Pasen is iedere bemoeiing met de Passie zinloos”.

Wie wel eens getracht heeft ons kerkvolk duidelijk te maken, hoe ver een passieuitvoering van de evangelie-verkondiging af staat, wordt haast jaloers op de klare zeggings, die de kerklozen krijgen toegediend. Wie zich in slaap zou wiegen met een aangename bevrediging van „religieuze gevoelens” wordt toch wel heilzaam wakker geschud. We kunnen niet anders dan blij zijn, dat zulke stemmen nog klinken, waar niemand dit zou verwachten.

Niet lang geleden gaf genoemd Algemeen Handelsblad ter gelegenheid van het kerstfeest het gehele Evangelie uit Lucas 2 in prachtige, grote, gecalligrafeerde letter op de voorzijde van een bijblad. Geen lezer kon het ontlopen: humanist of socialist, liberaal of jood, hem werd het Evangelie bediend, het Evangelie der genade. Er wordt gezaaid — en God zal oogsten. Geen preek van drie punten met een toepassing, met de nodige dogmatische basis en de onnodige pastorale aloquentie, — toch het aloude goede Evangelie. Water des levens.

Een schrijfster in een mode-weekblad behandelde onlangs de moderne jeugd. Het ging speciaal over de vrije omgang der sexen, de schaamteloze onkiesheden, die door psychologen en medici, door zich noemende predikanten en jeugdleiders, smakeloos worden den gepropageerd.

Deze schrijfster zei: ik ben opgehouden te redeneren tegen mijn kinderen. Ik ontraad ze niets meer, ik praat niet meer en ik luister niet meer. Ik zeg alleen nog: het mag niet — dat spelen met de liefde en de erotiek — het is zonde. **Want God wil het niet.**

In haar zwakheid is zulk een schrijfster krachtig. Het gebod Gods klinkt alzo door op de pagina's van modieuze weekbladen. Het klinkt waardig. Gans anders dan het geleuter van zich noemende jeugdleiders en de rest, met hun vele begrip en hun weinig gezag.

Nog een ander geval. Want wie het goede zoekt kan overal terecht. In het lijfblad van de tienduizend georganiseerde Nederlandse jagers (katholieken en protestanten, liberalen en heidenen) gaat het soms grijs toe. Grove taal klinkt er soms mannelijk-stoer, en onbedekte dubbelzinnigheden kunnen de luister van een technisch waardevol artikel uitmaken. De roomse groene broeders schijnen — als u de in-memoriam's wilt geloven — tot in het vagevuur door te gaan met hun jacht. Soms worden overleden collega's naar de eeuwige jachtvelden gewenst, als in de tijd der germanen.

Toch stond er onlangs het verhaal in van een gezelschapsjacht, waarbij het hoogtepunt was gelegen in een warme maaltijd, voorafgegaan door het gebed van de jachttheer, temidden van jagers, drijvers en honden!

En in het kerst-nummer van „De Nederlandse Jager” stond een artikel „Kerstfeest” van Anne de Vries, opgeluisterd door een winterlandschap van J. A. Schrijnder, een onzer beste jachtschilders. Wie van Anne de Vries een Drentse ballade of een litterair hors d'oeuvre mocht hebben verwacht, vergiste zich. De christelijke jager A. de Vries schaamde zich niet om op weidelijke wijze het zuivere kerstevangelie te verkondigen, de mensen des welbehagens en die van goede wille onder één noemer vangende, en hun voorhoudende — in onvervalste jachtterminologie — wat de Schrift ons leert over „innerlijke ontferming, goedheid, nederigheid, zachtmoedigheid en geduld”. „Het is ons innerlijk, ons diepste zijn, ons hart, zegt de bijbel, dat in alles ons gedrag bepaalt. En zo komen we uit bij de aloude christelijke waarheid, dat ons hart veranderd moet zijn, dat het een hart van goede wil moet worden, als we ons zelf willen verbeteren. Maar ons hart kunnen we zelf moeilijk veranderen. Dat moeten we het kind in de kribbe laten doen. Wie onder de indruk van zijn goddelijke liefde is gekomen, die zal zich heel klein en nederig gaan voelen. En wie zich met al zijn zorgen aan Hem heeft leren toevertrouwen, die zal de blijdschap en de dankbaarheid kennen, waaruit de goede wil geboren wordt, die al de genoemde eigenschappen kan doen opbloeien”.

Wie dit leest, al deze goede woorden, ter plaatse waar zij niet verwacht worden, is dankbaar met ons.

Laten we ons met onze Christelijke pers maar niet verbeelden, dat we onmisbaar zijn

voor de komst van Gods koninkrijk. Niet eindeloos de staf breken over de „waereld, die in het boze ligt”. Maar terugkeren tot de eerste Christelijke bescheidenheid en heiligheid. En met blijdschap zien hoe Gods Naam nog over de aardbodem klinkt, in oren die door de kerk niet meer bereikt worden, uit monden die Jezus de Heere kunnen noemen slechts door de Heilige Geest.

Want „de afkerige heeft zich gerechvaardigd boven de schijnheilige”. Daarom zal de HEERE deze wereld niet donker aanzien, want Hij is genadig. Als zij haar ongerechtigheid slechts erkent, Jer. 3 : 11—13.

D. W. L. M.

PERSSCHOUW

„Lausanne 1960”

Er is in de pers veel te doen geweest over de oecumenische jongerenconferentie welke dit jaar te Lausanne gehouden werd. Op de vergadering van de Generale Synode van de Ned. Herv. Kerk werd officieel verslag daarover uitgebracht door Ds v. d. Heuvel, secretaris van de Oecumenische Jeugdgraad. Het was, zo lazten we, „boeiend” en „flitsend”.

De Kroniekschrijver van „De Waarheidsvriend” vond nog een ander verslag van deze conferentie. Hij vertelt daarover als volgt:

Maar ik las nog een ander verslag over Lausanne. Of neen, een echt verslag was het niet. Een „hardop denken” resulterend in enkele vragen. H. A. V. (ds Visser) stelde die aan ds Hoeksra, de leider van de Nederlandse groep te Lausanne. Boven zijn stuk staat de titel: „Oecumene thuis”. En het wijst er op, dat het veel gemakkelijker is in het buitenland oecumenisch te zijn, dan zich in eigen gemeente alzo in te zetten. Ds V. vreest, dat het enthousiasme in Lausanne wel iets vertoont van een „strovuur”. Ook van het „oecumenisch avondmaal” daar gevierd, is hij niet weg, hoewel hij er zelf aan deelnam. Het geeft hem zorg, dat velen daar aanzaten, die na hun belijdenis in eigen gemeente misschien niet weer ten Avondmaal waren geweest. Hij vraagt of men „achteraf” niet meer respect moet hebben voor hen, die „niet konden” deelnemen dan voor de anderen, die „meegesleept door het enthousiasme van een stelletje vlotte dominees, opgeheud door prof. Hoekendijks woorden, stormachtig Avondmaal gingen vieren”. Verderop typeert hij die communie als „religious sightseeing”, een soort godsdienstig kijkspel. Dan heeft hij het verder over wat ik maar zal noemen: de nazorg, een weg om thuis oecumenisch te werken. Hij wil iets als in Schotland, waar men „jeugdsynodes” houdt, na in eigen kring zich voorbereid te hebben. Ook lanceert hij de gedachte van „oecumenische gesprekskringen”. Van de „huishoofden, die tegenwoordig gepropageerd wordt”, verwacht hij niet veel. Hij wil iets anders, „nu we met de Jonge Kerk, dat vroeger zo fantastisch ging, in zekere zin in de mist zijn geraakt”.

Ik heb waardering voor dit eerlijk woord. Hoopvol is het perspectief niet. Het doet me denken aan een week-end conferentie van de „Gemeenschapsbond”, vele tientallen jaren geleden. Ik passeerde op een korte wandeling met mijn vrouw de conferentiezaal. We hoorden het enthousiaste zingen en waren even onder de indruk. Een paar dagen later kwam een conferentieganger mij opzoeken — hij was een oudcatechisant van mij — en deed me opgetogen verhalen van eenheid en saamhorigheid door de liefde van Christus. „En hoe zul je het nu in de gemeente thuis maken”, vroeg ik. Hij keek me wat verbouwereerd aan. „Ja”, zei ik, „daar moet je die liefde nu uitdragen naar je medeleden, ook je concurrent”. Weer keek hij me ontnuchterd aan, — hij dreef nl. een zaak — en zei toen, dat hij daaraan niet gedacht had.

Ach ja, het is betrekkelijk gemakkelijk de eenheid — de oecumene zeggende we nu — buiten het dagelijks verband, in mooie oorden, onder gelijkgezinden, te beleven, maar daarna, dan komt het er op aan, of waarlijk „de liefde Gods in onze harten is uitgestort door de Heilige Geest” (Rom. 5 : 5) en „de liefde van Christus ons dringt” (2 Kor. 5 : 14). Zouden wij niet wijs handelen met de gewone weg te bewandelen met onze jongeren — natuurlijk methodisch aangepast aan de eisen van de tijd — en als ouderen hun hierin trouw voor te gaan?

Het is goed dit nuchtere woord te overwegen. Inderdaad: de beslissing omtrent ons echt christen-, ons echt kerklid-zijn valt in ons eerste kleine plichtje vervuld op het kleine plekje waar God ons elke dag leven doet.

C. V.

VAN HIER EN GINDS

Chr. Geref. zending in Zuid-Afrika

De Christelijke gereformeerde kerken in Nederland zullen zending gaan bedrijven in Noord Transvaal. De zendingsdeputaten hebben onlangs in Utrecht deze beslissing genomen, na herhaalde noodkreten van de gereformeerde kerk van Zuid-Afrika.

Het nieuwe zendingsgebied wordt hoofdzakelijk bewoond door Bantoenegers, die voor het grootste gedeelte nog heiden zijn. Het zendings-terrein in Celebes blijft gehandhaafd zolang het werk van ds Geleynse nog enigszins doorgang kan vinden.

Roomsen in Amerika

Ongeveer tweemaal zo snel als de Amerikaanse bevolking, neemt volgens berekeningen van de socioloog dr Donald N. Barrett van de Notre Dame-universiteit in New York het rooms-katholieke deel van de totale bevolking toe. De 43.650.000 Amerikaanse rooms-katholieken, die op het ogenblik 25 pct van de totale bevolking uitmaken, zullen in dertig jaar — naar dr Barrett's berekeningen — gestegen zijn tot 86 miljoen.

De Kerk in Japan

De christelijke kerken in Japan tellen tegenwoordig 678.250 leden, van wie er 376.350 protestant zijn. Daarnaast zijn er nog 35.300 Russisch-orthodoxen. Volgens het in Tokio verschijnende „Christian News” behoort ongeveer 6,7 procent van de bevolking tot een christelijke kerk. De zendingsarbeid in het land wordt steeds moeilijker, door de oude nationale godsdiensten en de moderne rassenproblemen.

Oecumenisch dirigisme

Dr Wilfred Scopes, voorzitter van de vaste commissie van de Internationale Zendingsraad voor de evangelie-bediening, heeft op de tweejaarlijkse bijeenkomst van de Canadese Raad van Christelijke Kerken in St. Catharines, Ontario, verklaard dat het christendom in de overzese gebieden alleen maar op effectieve wijze kan worden verspreid als het „denominationalisme” kan worden overwonnen en de zending wordt geïnternationaliseerd. Sprekend over de verscheidenheid van het zendingswerk, die hem tot wanhoop bracht, zei Dr Scopes dat in India 200 verschillende christelijke zendingsgroepen werken.

De opmerkingen, die Dr Scopes in Canada maakte, zijn een onderdeel van het programma van de Internationale Zendingsraad en de Wereldraad om de protestantse kerken te overtuigen van „de schande van de christelijke verdeeldheid” en de protestantse zendingen over te halen zich te plaatsen onder de gecentraliseerde leiding en directie van de Internationale Zendingsraad en Wereldraad.

KERKNIEUWS

Aangenomen naar Eindhoven: G. v. d. Brink te Veendam.

Enschede-Zuid. De kerkeraad van de Geref. Kerk van Enschede-Zuid besloot aan „de e.k. generale synode van de Geref. Kerken in Nederland te verzoeken in deze zin positief te reageren op het verzoek van de synode van Utrecht '59 dat zij tot de e.k. generale synode van de zich noemende „Geref. Kerken in Nederland” een schriftelijke verkondiging doet uitgaan van het Woord en dus ook van het recht des Heeren”.

Classis Amsterdam. De classis Amsterdam besloot tot de e.k. Generale Synode het volgende verzoek te richten:

„Naar aanleiding van het verzoek dat de deputaten van de generale synode van Utrecht, 1959, van „De Gereformeerde Kerken in Nederland” (syn.) tot uw synode hebben gericht om toegang in uw vergadering, teneinde de brief, behelzende het besluit „Inzake de Leeruitspraak 1946” te mogen overbrengen en aanbevelen, dringt de vergadering van de classis Amsterdam, gehouden op 7 december 1960, er bij uw vergadering op aan, dit verzoek in te willigen, omdat het, naar het oordeel van deze classisale vergadering, een eenvoudige daad van welwillendheid is van genoemd besluit van de generale synode der gebonden kerken kennis te nemen naar de wijze waarop deze synode begeerd heeft, het ter kennis van uw vergadering te brengen; zonder dat inwilliging van dit verzoek iets impliceert ten aanzien van het oordeel van uw vergadering over het genoemde besluit van de synode van Utrecht 1959”.

Wagenborgen. De kerkeraad van Wagenborgen besloot het volgende voorstel in te dienen bij de classis Appingedam met het verzoek het over te nemen en in te dienen bij de P.S. van Groningen en de G.S. van Assen of, in geval het door deze vergaderingen niet gesteund zou worden dit voorstel rechtstreeks bij de Gen. Synode in te dienen.

„De Raad van de Geref. Kerk te Wagenborgen, in vergadering bijeen op donderdag 15 december 1960, besluit de zusterkerken in de classis Appingedam uit te nodigen, ter voorbereiding van het Agendum der Gen. Synode D.V. samen te komen te Assen in 1961, via de P.S. te Groningen, samen te komen op woensdag 22 februari 1961 te Groningen, aan de G.S., samen te komen te Assen 1961, te verzoeken om voor een ontmoeting met de deputaten van de G.S. van Utrecht 1959, zulks ter toelichting van hun brief, tijd beschikbaar te stellen en de mededeling dezer deputaten zo spoedig mogelijk ter kennis van de kerken te brengen opdat deze zich daarover kunnen beraden”.

Toelichting. Het is de bedoeling van de Krd. van Wagenborgen, om, wanneer van de zijde der Geref. Kerken (synod.) een verzoek komt om een deputatie door haar te zenden naar onze meeste vergadering, zulks ter toelichting en aanbeveling van hun schrijven aangaande deze materie, onze meeste vergadering verzocht wordt hiervoor gelegenheid te geven. Aan de hand van art. 27, 60 en 113 der acta van de Synode gehouden te Bunschoten-Spakenburg is de Krd. v.n. van oordeel dat de agenda onzer meerdere vergaderingen door de Kerken behoren te worden opgemaakt.

Hierin vindt dit ons voorstel zijn aanleiding. De Krd. v.n. is van oordeel dat de christelijke wellevendheid ons verbiedt een verzoek als boven bedoeld af te wijzen.

Theol. Hogeschool. Geslaagd voor het kandidaatsexamen de heer J. A. de Vries, Lijnbaan 1a, Krommenie.

Adressen. Winschoten: K. C. Kamminga, S. W. Schortinghuisstr. 5, Winschoten, tel. 05970-2074; **Zaamslag:** A. van Overbeeke, Axelstr. 28, tel. (01153)-463; **Nieuwer-Amstel:** P. Louw, H. van Borsselelkade 14, Amstelveen, tel. (02964)-4298; **Hoogeveen:** H. Kruizinga, v. Limburg Stirumstr. 77, Hoogeveen, tel. 05280-2398; **Hallum:** diakonie, W. Slager, Mounebuorren 30; **Twijzel:** pred. ds C. Bakker, Rijksweg, Optwizel 37; scriba: H. T. Wouda, Mounewei 5, Twijzel; **Niezijl:** P. Zuidema, Bomsterschans 1, Niezijl, post Grijpsperk; **Nijmegen:** Ir W. Groen, Prof. Regoutstr. 3, Nijmegen.

AANBIEDING 2e HANDS BOEKEN:

Dr A. Kuyper. E Voto, 4 dln, f 12.50; Gem. Gratie, 3 dln, f 10.—; Voleinding, 4 dln, f 8.50; A. R. Staatskunde, 2 dln, f 12.50; Ons Program met bijlagen, f 15.—; Parlementaire redevoeringen, 4 dln, f 16.50; Om de Oude Wereldzee, 2 dln, gr. form., f 12.50; Briefw. tussen Groen en K., (Dr A. Goslinga), f 5.—.

Rullman. Kuyperbibliografie, deel I en II (1860—1890), f 6.50.

Diepenhorst. Gr. v. Prinsterer f 5.—; Ons Iselement f 3.50; Het Socialisme f 5.—; Voorlezingen over de economie, 4 dln, f 15.—; Onze strijd in de St. Generaal, 2 dln, f 8.50.

Lohman. Verz. Opstellen Staatsrecht (3 dln), en Staatsh.kunde (1 dl), f 17.50.

Colijn. Saevis transq. in undis f 7.50.

Koetsveld. Onze pol. partijen f 5.—.

C. Smeenk. Chr. Soc. Beg., 2 dln, f 6.50; idem Onze Volksvrijheden f 7.50.

Korff. Christologie, 2 dln, f 19.50.

F. DAM, BOEKHANDEL EN ANTIQUARIAAT
Postbus 11 - Buitenpost - Telefoon 05115-534

ADVERTENTIE-TARIEF:

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.

★

FAMILIEBERICHTEN:

Regelprijs 15 cent per m.M.

Abonnementen s.v.p. bij vooruitbetaling door storting op giroreken. 233117 t.n.v. Drukkerij Steenbergen, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Abonnementsprijs: f 5.- p. halfj. - f 10.- p. j. Studenten abonnement f 6.- per jaar.

Losse nummers 25 cent. Buitenland: f 6.25 per halfjaar - f 12.50 per jaar.

Drukkerij Steenbergen

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

★

Periodieken

Boekwerken

Handelsdrukkerij